

**Snježana Šušnjara**

Filozofski fakultet Sveučilišta u Sarajevu

UDK 371.15:94(497.6)]“1878/1914“

Primljeno: 17. 6. 2013.

Prihvaćeno: 9. 12. 2013.

Izvorni znanstveni članak

## **UČITELJSTVO U BOSNI I HERCEGOVINI ZA VRIJEME AUSTRO-UGARSKE**

### ***Sažetak***

*Učiteljevati u Bosni i Hercegovini u vrijeme Austro-Ugarske nije bilo jednostavno. Od učitelja se očekivalo da budu stručnjaci za brojna područja, stoga su imali mnogo dodatnih obveza i zaduženja, ali to nije utjecalo na njihove prihode. Da bi popravili svoj položaj i očuvali ugled svoga poziva, učitelji su zahtijevali izjednačivanje s državnim službenicima u svakom pogledu, ali su vlasti odbijale njihove zahtjeve. Učitelji su imali mala primanja i nisu mogli birati mjesta u kojima će službovati. Često su završavali u udaljenim selima, gdje su morali pomagati seljacima, savjetovati ih o poljoprivredi i nastojati olakšati i unaprijediti njihov rad. Učiteljice su bile u lošijem položaju zbog zakonskih odredbi koje su im određivale bračni status. Mogle su se udati jedino za učitelje, a i tada bi im plaća bila umanjena. To se odnosilo na učiteljice u cijeloj Monarhiji. Usprkos svemu, učitelji su uspijevali doprinostiti zajednici svojim društvenim i kulturnim radom, obrazujući djecu i pomažući stanovništvu. Osnivali su svoje udruge da bi se preko njih lakše i vidljivije borili za svoja prava. Također su izdavali časopise u kojima su objavljivali članke i informirali javnost o svom položaju, tražeći bolje uvjete rada.*

***Ključne riječi:*** status učitelja, obrazovanje učitelja,  
Austro-Ugarska, Bosna i Hercegovina

Austro-Ugarska je 28. lipnja 1878. na Berlinskom kongresu dobila odobrenje da okupira Bosnu i Hercegovinu. Bojeći se ruskoga utjecaja na Balkanu, Berlinski kongres odlučuje da će Bosnom i Hercegovinom, koja je u državno-pravnom smislu još bila pod osmanskom vlašću, upravljati Austro-Ugarska. Za razliku od uvriježenih shvaćanja, Malkolm ističe da je Austro-Ugarska nevoljko odlučila zauzeti Bosnu. Kad se 1869. o tome raspravljalo na najvišem mjestu, dvojica vodećih kreatora vanjske politike, ministar vanjskih poslova Gyula Andrassy i ekspert za povijest Južnih Slavena, tadašnji

austrijski konzul u Beogradu Benjamin Kállay bili su protiv toga. Oni nisu željeli da se Austro-Ugarska optereti s još milijun-dva Slavena. Kad je na Berlinskom kongresu odlučeno drugačije, javno mišljenje Monarhije bilo je protiv toga (Malkolm, 2011, 252). Usprkos protivljenjima, Austro-Ugarska je okupirala Bosnu i Hercegovinu i tada za tu zemlju započinje novo razdoblje. Uprava i administracija Austro-Ugarske bile su nešto što narod Bosne i Hercegovine, sastavljen uglavnom od tri dominantne religijske skupine, dotada nije iskusio. Stoga i nije čudan otpor pojedinih religijskih skupina, posebice muslimana. Narod u Bosni i Hercegovini u to je doba živio u veoma primitivnim uvjetima, a 97% ljudi bilo je nepismeno. Promjene koje je nova vlast uvodila, u skladu sa svojom europskom tradicijom, narod je teško prihvaćao (Bogičević, 1965, 135).

Tijekom osmanske vladavine Bosna i Hercegovina bila je zaostala, agrarna zemlja s uglavnom seoskim stanovništvom. Rijetke škole koje su postojale bile su konfesionalnoga karaktera i sagrađene uz vjerske objekte. Škole su bile dosta primitivne i uglavnom su djelovale na dobrovoljnoj osnovi. Osmanska je vlast podnosila njihov rad uz povremene provjere, ali nije pokazivala nikakvu namjeru otvarati državne škole da bi opismenila narod, koji je živio u stalnom nepovjerenju jednih prema drugima. To se nije promijenilo ni dolaskom nove uprave (Šušnjara, 2011, 528).

Imajući u vidu sve rečeno, Austro-Ugarska Monarhija pokušavala je postupno reorganizirati Bosnu i Hercegovinu, ne izazivajući velike društvene poremećaje. Nastojala je ulagati u privredu te je započela s izgradnjom cesta, željeznica, tvornica i škola. Najprije je započela s izgradnjom cestovne i željezničke infrastrukture. Do 1907. izgrađeno je 111 kilometara širokotračne željezničke pruge, 911 kilometara uskotračne pruge i više od tisuću kilometara glavnih cesta i isto toliko okolnih putova te 121 most. Edith Durham, poznavateljica tadašnjih prilika na Balkanu, zapisala je 1906. godine: “Brdske ceste ne zaostaju ni za najboljima u Europi” (Malkolm, 2011, 260).

Austro-ugarske vlasti nisu zanemarile ni zemljoradnju kao glavni oslonac privrede. Zbog toga su osnovana eksperimentalna dobra, eksperimentalni vinogradi oko Mostara, pa i eksperimentalni ribnjak. Seoski su učitelji poučavani suvremenim metodama u poljoprivrednoj proizvodnji i stočarstvu, a otvorena je i poljoprivredna škola na Ilidži. Bosanski seljaci nisu baš s odobravanjem gledali na te novotarije. Jedan žandarmerijski oficir Monarhije svjedočio je 1906. godine: “Za ovaj narod su ove promjene prenamoćile; oni više vole stare osmanlijske staze i tovarnu stoku od zaprežnih kola i novih cesta, i nepovjerljivi su prema svemu novome” (Malkolm, 2011, 262). U dijelu Hercegovine seljaci su odbili koristiti željezne plugove koje im je vlast ponudila po povoljnoj cijeni da se moderniziraju i olakšaju si rad. Vlast im je pokušala obnoviti i stočni fond, unaprijediti stočarstvo, ali bosanski se seljak nije dao nego je domišljato izbjegavao svaki oblik napretka (Malkolm, 2011, 262).

U obrazovanju i školstvu nova se vlast suočila s veoma velikim stupnjem nepismenosti stanovništva, malobrojnim školama ustrojenim na konfesionalnom načelu, a osobito je bio izražen nedostatak školovanih učitelja. Veliki su naponi poduzimani da bi se osnovale državne škole koje bi obuhvatile veći broj djece, čime bi se ujedno i smanjio utjecaj postojećih konfesionalnih škola, koje je Austro-Ugarska namjeravala zamijeniti državnima. Kako u prvo vrijeme nije bilo dovoljno domaćih školovanih učitelja,

postavljani su dočasnici austro-ugarske vojske koji su bili pismeni ili su već imali neko učiteljsko iskustvo. Zahvaljujući tom rješenju otvoren je i veći broj osnovnih škola širom Bosne i Hercegovine. U nekoliko su sela te škole otvorene u prostorijama prijašnjih pravoslavnih škola, a u Stocu i Gradnicima umjesto zatvorenih katoličkih škola. U njima se poučavao domaći jezik, čitanje, pisanje, religija, pjevanje, gimnastika, a poslije, ovisno o uspjehu učenika, uvođeni su i zemljopis, povijest, znanost o privredi i poljoprivredi (Papić, 1972, 55). Poslije je vlast dovela učitelje s područja Monarhije, sve dok nije uspjela iškolovati kvalitetan domaći kadar koji je škole završavao u Zagrebu, Beogradu, Grazu, Beču, Pragu i Pešti i koji je u novootvorenim učiteljskim školama poučavao buduće mlade učitelje (Bevanda, 2001, 57).

Austro-Ugarska je strogo kontrolirala škole, ne prepuštajući ništa slučaju. Osiguravala je udžbenike, nastavne planove i programe te nadgledala rad učitelja i njihov utjecaj na lokalno stanovništvo. Kako smo istaknuli, stanovništvo nije blagonaklono gledalo na nastojanja nove vlasti da otvori što više škola te privoli ljude da šalju djecu u njih. Osobito se muslimansko stanovništvo opiralo slanju djece u škole, bojeći se tuđih utjecaja i da im “ne daj Bože, ‘švabe’ pokrste djecu”.<sup>1</sup> Naime muslimanski begovat i ulema dugo su pružali otpor europskim utjecajima te nastojali očuvati konzervativni sustav odgoja i obrazovanja u vjerskim školama (Čurić, 1975, 145).

Da otkloni te sumnje ili ih barem donekle ublaži, Austro-Ugarska se nije htjela zamjeriti stanovništvu Bosne i Hercegovine i odobravala je izdvajanje muslimanske djece u posebne vjerske škole, smatrajući i to nekim napretkom. Čak je pomogla pri otvaranju novih vjerskih škola u kojima su se poučavali i svjetovni predmeti. Te su se škole zvale sibjan-mektebi (vrsta muslimanske osnovne škole), čiji se broj i povećao dolaskom Austro-Ugarske. Godine 1915. bilo je 1233 sibjan-mekteba sa 53 069 učenika (Bevanda, 2001, 42).

## 1. Prve narodne škole

Prije nego što je uopće formirana Zemaljska vlada u Sarajevu, tadašnja vojna uprava objavila je u javnim glasilima oglas o namjeri osnivanja osnovnih škola. Oglas je objavljen 12. rujna 1878. i glasio je *Školstvo, koje je bilo posve zapušteno, ustrojiti će se polag ustanovah koje glede toga u naprednih državah evropejskih postoje*.<sup>2</sup> Austro-Ugarska je nastojala organizirati škole po ugledu na one u drugim područjima Monarhije. Zakonskom odredbom iz 1879. posebno je istaknuto da je osnovno školstvo pod kontrolom države i poseban je naglasak stavljen na obrazovanje učitelja. No otvaranje novih škola nije teklo jednostavno, i to ne samo zbog otpora domaćega stanovništva. Naime mađarski ministar vjera i nastave također je uložio prosvjed Zajedničkomu ministarstvu financija zbog otvaranja narodnih škola i zalagao se za konfesionalne škole, ističući da je u to doba bilo teško otvarati škole i u mnogo civiliziranijim zemljama od Bosne i Hercegovine. “Koliko se tek treba više bojati na to upravljenih mjera, koje bi

---

<sup>1</sup> *Sarajevski list* (Sarajevo), br. 185/1910., 1.

<sup>2</sup> *Bosansko hercegovačke novine* (Sarajevo), 1878.

izazvale samo nepovoljno dejstvo u skoro necivilizovanim zemljama kao što su Bosna i Hercegovina...” (Papić, 1972, 43).

Srećom, vlast nije slušala takve ideje te je proces otvaranja škola nastavljen. Početkom školske godine 1880./81. otvorene su četiri gradske škole, u Sarajevu, Travniku, Banjoj Luci i Bihaću. U njih su, za razliku od škola na selu, postavljani kvalificirani učitelji koji su radili po nastavnom programu koji je bio na višoj razini od programa škola u kojima su radili dočasnici. U gradskim je školama obrazovni program bio napredniji, da ne bi odudarao od programa konfesionalnih škola, pa su poučavani sljedeći predmeti: bosanski-zemaljski jezik, religija, računanje, lijepo pisanje, zemljopis i povijest, prirodne znanosti, geometrija, pjevanje, gimnastika, zemljoradnja i privreda, ženski ručni rad, a u 3. i 4. razredu po dva sata njemačkoga jezika. Njemački je jezik kao predmet ukinut 1891. i mogao se uzeti kao fakultativni predmet. Devedesetih godina taj je školski program ujedinjen (Papić, 1972, 55).

Prve su škole otvarane u prostorima prijašnjih konfesionalnih škola ili su u tu svrhu adaptirane neke druge prostorije. Statistike pokazuju da su od 1882. do 1891. sagrađene 143 škole, što opet nije bilo dovoljno s obzirom na broj djece dorasle za školu. Poslije su se škole gradile u područjima gdje su postojali bolji uvjeti, kao što su dovoljan broj djece, odgovarajuće zgrade i učitelji. Školske su zgrade bile građene namjenski, pa su uz škole postavljane crpkе za vodu, stan za učitelje i vrt za praktičnu obuku učenika (Papić, 1972, 52).

U početku organiziranja obveznoga osnovnog školovanja u udaljenim područjima bilo je određeno da nastava traje dva do tri sata dnevno, što je utjecalo na kvalitetu nastave i izazivalo negodovanje javnosti. Nastava je bila organizirana na najjednostavniji način da bi polaznici ovladali osnovnom pismenošću. U školama u seoskim područjima djeca su poučavana kako pisati i čitati, uz dočasnike kao učitelje (Jovanović, 1904, 321). Seoske su škole bile siromašne i bez jasnih ciljeva nastave, neorganizirane, pa nisu ispunjavale ni osnovne zahtjeve nastave. Nakon 1881. kao učitelji su ostali raditi samo sposobniji dočasnici, a većina ih se vratila u vojarne na zahtjev vojne uprave. Umjesto njih namješteni su osposobljeni učitelji iz Monarhije. Prihodi učiteljskoga osoblja u seoskim i sličnim školama sastojali su se od 500-600 forinti godišnje plaće, stana i ogrjeva, a oni učiteljskoga osoblja u gradskim školama od 600-800 forinti godišnje plaće i 200 forinti stanarine. Plaća im se namirivala dijelom iz zemaljskih, a dijelom iz općinskih sredstava (Dlustuš, 1894, 101).

Sarajevo je 1880./81. kao glavni grad imalo i mušku i žensku osnovnu školu. Muška je imala 125 učenika, a ženska 75 učenica. Ako se taj broj usporedi s brojem stanovnika, razlika je itekako uočljiva. Prema popisu iz 1879., Sarajevo je imalo ukupno 19 293 stanovnika, od toga 14 848 muslimana, 3474 pravoslavaca i 698 katolika. Taj broj još jednom pokazuje nepovjerenje i sumnje u važnost obrazovanja koje je stanovništvo uporno pokazivalo (Bogićević, 1965, 150-151). U Sarajevu, Travniku, Banjoj Luci i Bihaću 1881. otvorene su gradske osnovne škole sa četiri razreda (Papić, 1972, 43).

## 2. Organizacija škola i njihovo djelovanje

Izvjestavajući redovito o školskim prilikama u Bosni i Hercegovini u svojim prilogima u *Školskom vjesniku*, tadašnji referent za prosvjetu i školstvo pri Zemaljskoj vladi u Sarajevu Ljuboje Dlustuš istaknuo je cilj državnih škola: "... stvoriti takvo osnovno školstvo koje bi po kvalitetu nastave bilo na visini i privlačilo stanovništvo svih konfesija, a ujedno odgajalo djecu u duhu lojalnosti i privrženosti Habzburškoj monarhiji" (Dlustuš, 1894, 50). U pogledu organizacije odjela u školi Zemaljska se vlada zalagala za to da se, ako prilike dopuštaju, a i zbog specifičnih prilika u tadašnjoj Bosni i Hercegovini, osnivaju samostalne djevojačke osnovne škole ili zasebni ženski odjeli u mješovitim školama. To se obrazlagalo praktičnim razlozima, kao što je učenje ručnoga rada ili domaćinstva samo za žensku djecu, a tako bi i muslimanske djevojčice mogle slobodno polaziti nastavu. U mješovitim je razredima također bilo zajamčeno da djevojčice trebaju sjediti u posebnim klupama i u prvim redovima. I učitelji su dobili instrukcije da vode računa i nadgledaju "kako se ne bi ništa dogodilo, što bi moglo povrijediti prirodenu nježnost i stidljivost ženske djece" (Papić, 1972, 63).

Prema broju đaka i učitelja, škole su se nazivale jednorazrednima i višerazrednima. Pod pojmom razred podrazumijevala se prostorija u kojoj je bila skupina đaka, a ne jedno godište škole. U školama s malim brojem djece sva četiri godišta osnovne škole bila su zajedno, u jednom razredu, pa su nazivane jednorazrednima. Ako su u školi sva djeca poučavana u dvije prostorije, bila je to dvorazredna škola itd.

Godine 1909. uvedeno je obvezno osnovno školovanje, a do tada se vodila politika koju je najbolje opisao William Miller (prema Malcolm, 2011). u svojoj knjizi *Travel and Politics*: "Niko ne sili roditelje da šalju djecu u školu, ali lokalne vlasti nastoje uvjeriti u prednosti obrazovanja roditelje koji svoje potomke baš pošto-poto žele zadržati u mraku neznanja". Odlukom Zemaljske vlade iz 1909. utvrđena je "Organizacija narodnih škola u Bosni i Hercegovini", kojom su predviđeni maksimalni i minimalni nastavni planovi na osnovi kojih su se onda utvrđivali i nastavni programi. Za sve je predmete istaknut nastavni cilj, a zatim je nabrojeno i gradivo po razredima.

Posebnu karakteristiku tog programa činio je naziv jezika koji se izučavao u školi. Iako je prije donošenja "Organizacije" na snazi bila odluka da se jezik naziva srpsko-hrvatskim, umjesto prijašnjega naziva bosanski, u tom je programu taj školski predmet nazvan jezikoslovlje. Učenje materinjeg jezika i dvaju pisama, latinice i ćirilice, često je bilo predmetom diskusija. Naime u početku se taj jezik nazivao hrvatskim, točnije 1879. godine. Zemaljska je vlada namjeravala izbjeći sve nesuglasice u vezi s imenom jezika, pa mu je izbjegavala dati bilo kakav nacionalni predznak. Kada je raspisan oglas za osnivanje tečaja latinice u Sarajevu 1879. i kada je spomenut jezik hrvatski, iz Beča je odmah stigla zapovijed da se taj naziv više ne smije koristiti, nego jedino naziv zemaljski jezik (*Landessprache*). Kao obrazloženje je rečeno "da Srbi ne bi imali izgovora za tužbe da su navodno zapostavljeni".<sup>3</sup>

---

3 Sammlung I, 317 i 319. Zemaljsko ministarstvo financija, 4479, BH, 12. IX. 1879.

Već se 1880. u nastavnom planu kao predmet spominje bosanski zemaljski jezik. Dolaskom Kállaya za zajedničkoga ministra financija (1882.) jezik se naziva samo bosanskim. Kállay je uvođenje naziva bosanski jezik pravdao nazivom zemlje, ističući da “taj naziv ‘bosanski’ nije niti izmišljen, a nije ni uvezen. To je naziv zemlje i Vlada ga je kao takvog usvojila” (Bogićević, 1965, 169). Vlada je izbjegavala nazive hrvatski ili srpski u kojem god svojstvu da su se ti termini javljali. Ipak, nakon mnogo korespondencije i brojnih rasprava, Naredbom iz 1907. određeno je “da se dosadnji naziv ‘bosanskog jezika’ ima napustiti... i da se ubuduće za zemaljski jezik bez izuzetka upotrebljava službeni naziv ‘srpsko-hrvatski jezik’” (Bogićević, 1965, 169).

Također je naredbom Zemaljske vlade iz 1880. određeno da i ćirilica i latinica budu podjednako zastupljene u nastavi. Dogovoreno je da se u školama gdje je većina učenika katoličke i muslimanske vjere najprije uči latinica, a ćirilica ondje gdje je veći broj pravoslavne djece. U početku se u školskoj administraciji koristila samo latinica, a poslije je to ujednačeno. Stanje u pogledu redoslijeda izučavanja latinice i ćirilice nešto se promijenilo 1910., kada je određeno da se roditelji muslimanske djece pismeno ili usmeno izjasne o pismu koje žele da njihova djeca najprije uče (Papić, 1972, 57). Ali po izbijanju rata između Austro-Ugarske i Srbije 1914. Zemaljska je vlada u sporazumu s Bečom 10. studenoga 1915. donijela Odluku kojom se ukida ćirilica u javnoj korespondenciji, a potom i u osnovnim školama i školskoj administraciji i udžbenicima. “U svijem zemaljskijem nastavnim zavodima sa srpsko-hrvatskim nastavnim jezikom, upotrebljavaće se u nastavi samo latinica” (Bogićević, 1965, 170).

Škole su bile dobro opremljene potrebnim učilima. Godine 1882. školska nastavna sredstva dopunjena su slikama Tempuskog za “početnu stvarnu nastavu” (zornu nastavu), raznim geografskim kartama, pločicama za učenje vremena na satu i godišnjim dobima, raznim fizikalnim aparatima, zbirkama Hestermannova s primjercima lana, papira, željeza, kože, vune, stakla i dr. Dobavljene su i zbirke raznih ruda, a svaka je škola dobila i model ljudskoga tijela, kao i Fiedlerove anatomske slike. Za provođenje poljoprivredne nastave, kako je Bogićević naziva, škole su dobile razne slike bolesti poljoprivrednoga bilja te otrovnih i hranjivih gljiva. U osnovnoj školi u Sarajevu djeca su čak poučavana osnovama pčelarstva i svilagojstva uz pomoć odgovarajućih nastavnih sredstava (Bogićević, 1965, 177).

Od 1893. svaka osnovna škola imala je kartu Bosne i Hercegovine, posebno izrađenu za potrebe škola. Poslije su škole dobile i kartu Austro-Ugarske Monarhije. Razredom je dominirala velika školska ploča. Slike su služile kao pomagala pri izučavanju biljnoga i životinjskoga svijeta. Za nastavu fizike i kemije postojali su i manji aparati. Crtanke i pisanke učenici su dobivali besplatno, a svaki je učenik imao malu kamenu tablicu na kojoj je pisao i brisao. Časopis *Učiteljska zora*, koji je osnovalo Udruženje učitelja, pokušao je 1907. započeti akciju ukidanja tablica i uvođenja olovke i papira, ali to nije uspjelo. Tablice su ostale i nakon odlaska Austro-Ugarske (Papić, 1972, 64).

U školama su postojale priručne knjižnice, u koje su knjige stizale samo po preporuci Vlade ili Zajedničkoga ministarstva financija. Zemaljska je vlada 1902. izdala Naredbu kojom je utvrđeno koje knjige i časopise može nabavljati neka škola te koje knjige mogu dobivati nagrađivani učenici. Učenici četvrtih razreda osnovnih škola

dobivali su svjedodžbe o završetku školovanja u osnovnoj školi nakon položenog ispita pred komisijom. Učenici nižih razreda dobili bi samo neku vrstu potvrde s ukupnim rezultatom ispita. U školama je bila dopuštena tjelesna kazna. Šiba ili prut bili su svakodnevno u uporabi i korišteni su obilno, uz blagoslov roditelja. Borba protiv tjelesnoga kažnjavanja za koju su se zalagali europski pedagozi toga doba nije imala posebnog odjeka u Bosni i Hercegovini, iako su članci protiv te pojave objavljivani i u pedagoškim glasilima toga vremena (Papić, 1972, 65).

### 3. Obrazovalište za pomoćne učitelje

Prvi službeni podatak o kriteriju tko može biti učitelj nalazi se u Uredbi o osnivanju gradskih osnovnih škola: "Učiteljska služba pristupačna je svim pripadnicima Bosne i Hercegovine, bez razlike vjere, kao i svim građanima Monarhije, pod uslovom da su za to sposobni i da imaju dobro moralno i političko vladanje."<sup>4</sup>

Kako nije bilo potrebnih uvjeta za osnivanje redovne učiteljske škole, Zemaljska je vlada tražila odobrenje od Zajedničkoga ministarstva financija da otvori tečaj za privremene učitelje. Istaknuta je velika potreba za domaćim učiteljima, a to je bio i odgovarajući način da se i muslimanska omladina uklopi u sustav obrazovanja, što je bilo najisplativije rješenje u tom trenutku, jer je bilo samo pet mladića iz BiH koji su se školovali izvan zemlje i stajali su Vladu oko 3000 forinti godišnje. Tako je 1882. osnovan učiteljski tečaj, koji je trajao tri godine i zvao se Obrazovalište za pomoćne učitelje. Obrazovalište je bilo smješteno u zgradi prijašnje medrese na Bendbaši, ali nije radilo kao samostalna ustanova, nego je djelovalo u sastavu prve državne osnovne škole. Učitelji te škole predavali su i u Obrazovalištu. Uz školsku zgradu nalazio se i vrt s pčelinjakom i ondje su se učenici praktično poučavali poljoprivredi i pčelarstvu.

U Obrazovalište su išli mladići stari najmanje 16 godina, uglavnom slabe prethodne stručne spreme. Učio se vjeronauk, bosanski zemaljski jezik, njemački jezik, aritmetika i geometrijsko oblikoslovlje, zemljopis i povijest, prirodopis, prirodoslovlje, gospodarstvo, krasnopis, prostoručno crtanje, pjevanje i fakultativno glazba, osobito violina, glasovir i orgulje, te gimnastika. Izučavala se i pedagoška grupa predmeta – pedagogija, didaktika i metodika, s nešto reduciranim programom u odnosu na učiteljske škole u Monarhiji. Kako nije bilo dovoljno kandidata za buduće učitelje, primani su mladići od 16 godina ako su bili pismeni i znali su se služiti osnovnim računskim operacijama (Papić, 1972, 72).

Tečaj je trajao tri godine i mogli su ga upisati učenici koji su završili samo četverorazrednu osnovnu školu, ali su pomalo pristizali i oni koji su završili i koji razred gimnazije ili trgovačku školu. Po svršetku tečaja učenici su polagali ispit za zvanje pomoćnoga učitelja. Obrazovalište je 1886. preraslo u mušku učiteljsku školu, koja je radila po planu i programu učiteljskih škola u Monarhiji. Ondje su bili obuhvaćeni svi predmeti koje je jedna učiteljska škola trebala imati, ali kako su polaznici

---

4 Uredba o osnivanju gradskih osnovnih škola br. 6026/BH.1880, Arhiv Bosne i Hercegovine, Zajedničko ministarstvo. Sarajevo.

bili siromašnog predznanja, moralo se i o tome voditi računa. Posebna se pozornost pridavala praktičnom osposobljavanju budućih pomoćnih učitelja. Hospitiranje je bilo obvezno u osnovnoj školi, a krajem trećega godišta svaki je kandidat morao po tjedan dana samostalno držati nastavu u svakom razredu pod nadzorom razrednih učitelja. Godine 1884./85. iz te škole izlazi prva generacija pomoćnih učitelja, točnije 13 je kandidata bilo osposobljeno za pomoćne učitelje. U drugoj generaciji bilo ih je 12. Za četiri školske godine bilo je ukupno 25 svršenih kandidata (Dlusuš, 1894).

Odmah po otvaranju Učiteljske škole Zemaljska je vlada uočila da su polaznici uglavnom siromašni i da imaju problem pronalaska smještaja, što je u gradu bila velika neugodnost. “Kako drugdje, tako i ovdje, ko će da život i snagu svoju žrtvuje učiteljskom pozivu – sirotinja!...” Stoga je Vlada davala stipendije, ali to nije mnogo pomoglo jer su polaznici zbog loših uvjeta stanovanja i prehrane počeli pobolijevati. Ni moralni i socijalni odgoj učiteljskoga pomlatka nije napredovao jednako kao intelektualni, pa je i ta činjenica ponukala Vladu da za učiteljske pripravnike koji su primali stipendije ustroji poseban internat – sagrađen je konvikt za učenike, u kojemu je stanovao i direktor i njime također rukovodio. Konvikt je imao i liječnika i ekonomu. Pripravnički je konvikt otvoren 1886. na obali Miljacke i mogao je prihvatiti 50 učenika.<sup>5</sup>

Osim onih koje je dodjeljivala Vlada, stipendije su darivala i nacionalna prosvjetno-kulturna društva Napredak, Prosvjeta i Gajret. Upravo zahvaljujući njima mnogi su se intelektualci i učitelji toga doba uspjeli školovati (Bevanda, 2001, 58).

#### 4. Učiteljske škole

Godine 1892./93. uprava Zemaljskoga okruga otvorila je, uz pomoć Zemaljske vlade, muslimansko učiteljsko obrazovalište, čiji je zadatak bio poučiti kandidate (softe) koji su pohađali medresu pedagoškoj struci i svjetovnim predmetima da bi bili dobri učitelji u reformiranim mektebima. Ondje su primani samo mladići od 15 do 20 godina koji su najmanje dvije godine proveli u nekoj reformiranoj medresi. Tečaj je bio dopuna medresi i trajao je tri godine (Pejanović, 1953, 134).

Godine 1884. dopušteno je Kongregaciji Kćeri Božje ljubavi da u svom samostanu u Sarajevu otvori privatnu žensku učiteljsku škola u Zavodu sv. Josipa, koju su pohađale učenice svih konfesija. Do 1899. škola je trajala tri, a nakon 1900. pet godina. To je bila prva potpuna učiteljska škola koja je radila po programu i planu učiteljskih škola u Monarhiji. U nju su se mogle upisati učenice svih konfesija sa završenom višom djevojačkom odnosno građanskom školom (Bevanda, 2001). Škola je imala svoje nastavničko osoblje, 11 učiteljica i jednoga vjeroučitelja (Dlusuš, 1894, 106).

Godine 1886. otvara se muška učiteljska škola u Sarajevu, koja je iznikla iz Obrazovališta za pomoćne učitelje utemeljenog 1882. godine. Do 1900. školovanje je trajalo tri godine, nakon toga četiri. Kandidati su izlazili iz škole kao pomoćni učitelji s obvezom da nakon dvogodišnjega službovanja polažu učiteljski ispit pred Vladinim

---

<sup>5</sup> Prvi godišnji izvještaj Učiteljske škole Sarajevo, 1889, str. 7-9.

povjerenstvom.<sup>6</sup> Time je završena prva faza institucionalizacije obrazovanja učitelja u Bosni i Hercegovini. Te su dvije škole označile početak sustavnog, organiziranog školovanja i pripremanja budućih učitelja.

Na kraju školske godine 1888./89. Učiteljska škola u Sarajevu imala je 12 nastavnika. Predavači su bili stalni ili privremeni učitelji na Učiteljskoj školi, ali i učitelji osnovne škole kao vježbaonice, te svećenici za vjeronauk. “Za podjelu mjesta redovnog učitelja u učiteljskoj školi traži se minimum formalno osposobljenje za učiteljstvo građanskih škola i višegodišnja praksa u osnovnijem školama.”<sup>7</sup> Ni jedan predavač nije bio u zvanju profesora. Tek nakon više godina službe i zalaganja definitivni učitelji mogli bi postati profesori. Krajem 1910./11. u toj je školi bilo 20 predavača, od kojih četiri profesora (Ivan Krčmar, Josip Milaković, Silvije Kranjčević i Ljudevit Dvorniković) i četiri vjeroučitelja.<sup>8</sup>

Državna ženska učiteljska škola u Sarajevu otvorena je 1911. i radila je po istom programu kao i muška, s tim da je muška učiteljska škola te godine dobila novo ime “Muška preparandija u Sarajevu”.<sup>9</sup> Početkom školske godine 1911./12. u žensku učiteljsku školu upisale su se 84 učenice (42 srpskopравoslavne, 36 rimokatoličke, četiri židovske i dvije evangeličke vjeroispovijesti).<sup>10</sup> Po osnivanju tog zavoda samo su ravnatelj i jedna učiteljica bili stalno zaposleni, a predavali su učitelji, pomoćni učitelji i vjeroučitelji iz muške učiteljske škole.<sup>11</sup>

Početkom 1913./14. u Mostaru je otvorena druga državna učiteljska škola, koja je zbog rata odmah sljedeće godine, zajedno sa sarajevskom školom, premještena u Derventu. Kao preparandija u Derventu, koju su pohađali i učenici i učenice, škola je radila do 1926., kada je ukinuta.

Godine 1913. u Sarajevu je otvoren i tečaj za obrazovanje učiteljica muslimanki, koji je imao karakter muslimanske ženske učiteljske škole i mogle su ga pohađati samo djevojke sa završenom višom djevojačkom školom.

U svim tim školama velika se važnost davala izučavanju pedagogije i metodike školskoga rada jer su škole radile po ugledu na takve škole u Monarhiji. Pedagogija se izučavala već od 1. razreda, dva sata tjedno u 2., tri u 3., a pet sati u 4. razredu. Specijalna metodika i praktične vještine u nastavi učile su se u 3. i 4. razredu. Učenici su bili dužni pratiti nastavu u vježbaonici i sami držati nastavne sate. Imali su i obveznu praksu od mjesec dana u jednoj školi (Bevanda, 2001, 45).

## 5. Stručni učiteljski ispit

Godine 1887. objavljena je zapovijed Zemaljske vlade o stručnom učiteljskom ispitu, koji je nazvan “definitivom”. U dokumentu je imenovana komisija i propisan

6 Prvi godišnji izvještaj Učiteljske škole Sarajevo, 1889, 6.

7 Izvještaj o upravi u Bosni i Hercegovini, 1906, 173.

8 Osamnaesti godišnji izvještaj Učiteljske škole Sarajevo, 1910, 4-5.

9 Dvadeset i četvrti godišnji izvještaj Učiteljske škole Sarajevo, 1911, 43.

10 Izvještaj Ženske preparandije u Sarajevu za školsku 1911/12. godinu, 1912, 20.

11 Školski glasnik, 1912, 311.

program ispita. Na pismenom dijelu ispita tražila se tema iz materinjeg jezika, pismeni rad iz matematike i još dva pismena rada iz drugih predmeta. Usmeni je dio podrazumijevao nastavni materijal koji se predavao u osnovnoj školi. Kandidat je također morao praktično raditi u jednom razredu osnovne škole. Pravo na ispit stjecalo se nakon dvije školske godine rada u osnovnoj školi. Dlustuš primjećuje da je Obrazovalište "... urodilo kud i kamo boljim plodovima, nego što se očekivalo. Ima u našem učiteljskom kolu priličan broj nastavnika iz onog doba, kojih se i naprednija zemlja ne bi trebala stidjeti... Svi ti, koji su polazili ono privremeno i za nevolju stvoreno obrazovalište, umjeće nam pričati da im nije puhalo ispod samara, ni dok su se spremali za učiteljsko zvanje, ni kasnije kad su ga stali vršiti" (Dlustuš, 1909, 2).

Naredbom o učiteljskim ispitima 1889. za učiteljstvo počinje još jedna nova faza. Kako je put do stjecanja zvanja učitelja u Bosni i Hercegovini bio drugačiji nego u drugim zemljama, isto se dogodilo i s učiteljskim ispitom. Po Naredbi, mladi je učitelj morao, osim teorijske i praktične spremlje za ispit, pokazati i znanje iz svih predmeta učiteljske škole da dokaže da nije zaboravio ono što je učio u učiteljskoj školi, nego da je to znanje nastojao i proširiti. To se posebno odnosilo na pedagoške sadržaje i opću narodnu književnost. "S razlogom se na to pomišljalo, da će mladi ljudi, koji su sa nedostatnom spremom dolazili u učiteljsku školu, ondje stečeno znanje u brzo zaboraviti, kada stupe u život, pogotovo kada se uzme na um, kako su prethodnih godina slabo nalazili, a u većini mjesta i danas još slabo nalaze pobude i prilike za produživanje svoga općeg i stručnog obrazovanja, da i ne spomenem, kako se u učiteljskoj školi obrazovni program više manje morao stezati i prilagođivati spremi i duševnoj snazi pitomaca. I to je vrijeme prekuženo, pak se nadam, da ćemo uskoro i za učiteljski ispit imati današnjim potrebama zgodnije priređen program" (Dlustuš, 1909, 4).

I imao je pravo, jer je tu Naredbu 1912. zamijenila nova, u kojoj je bio šire razrađen ispitni program i postupak (Papić, 1972, 74).

Kandidati iz privatnih učiteljskih škola morali su polagati ispit zrelosti s kandidatima u muškoj učiteljskoj školi, kao i kandidatkinje iz privatne učiteljske škole Kćeri Božje ljubavi i Zavoda Mis Irby.<sup>12</sup>

## 6. Zakon o obveznoj nastavi

Zakon o obveznoj nastavi izglasan je 1911. u Bosanskom saboru, a stupio je na snagu već 28. lipnja iste godine. Zakon je ostavio prostora da znatan broj djece izbjegne školovanje. Člankom 1. Zakona predviđeno je obvezno pohađanje škole sve djece dorasle za školu, ali će se školovanje provoditi ovisno o broju nastavnika i škola te prilikama u određenom mjestu. Obvezna bi nastava trajala četiri godine, a počinjala je s navršenom sedmom godinom života polaznika i provodila bi se u državnim osnovnim školama. Zakon se nije odnosio na djecu koja su pohađala konfesionalne ili privatne škole. Djeca s kakvim tjelesnim ili psihičkim nedostatkom također su bila izuzeta od te obveze. Konzervativni Muslimanski klub zahtijevao je da se Zakon ne odnosi na

---

<sup>12</sup> *Peti godišnji izvještaj Učiteljske škole Sarajevo*, 1889, 7.

muslimansku žensku djecu, i to je prihvaćeno. Da bi Zakon mogao biti postupno proveden, Sabor je donio Odluku da se tijekom 16 godina godišnje otvara po 40 osnovnih škola. Ali financijski uvjeti nisu dopuštali ispunjenje Odluke. Zakon je popravio situaciju u školstvu, premda zbog svih spomenutih razloga nije ostvario vrijednosti koje je doista htio primijeniti (Bogićević, 1965, 144).

## 7. Društveni i pravni položaj učitelja

Nakon više od dva desetljeća funkcioniranja sustavnoga školstva u Bosni i Hercegovini nastavu u državnim školama izvodili su kvalificirani profesori, pedagozi, a u vježbaonicama su radili iskusni učitelji. Školske knjižnice imale su dovoljan broj pedagoških knjiga. Austro-ugarska je vlast bila svjesna važnosti odgoja mladih, ali i uloge učitelja na selu i u gradu, pa je imala pojačan nadzor nad tom populacijom. Postojao je redovit nadzor škola, osobito provedbe nastavnih planova i programa, koji su uglavnom zapostavljali izučavanje nacionalnih povijesti, književnosti, zemljopisa i svega onoga što bi moglo buditi nacionalne osjećaje mladih.

Učitelji su bili i osnivači mnogih listova, pa i pedagoških. Pisali su udžbenike i druge tekstove, osnivali knjižnice, čitaonice u školama, selima ili većim mjestima. Prvi pedagoški časopis koji se pojavljuje u Bosni i Hercegovini bio je *Školski vjesnik* (1894.), koji je izlazio do kraja 1909. godine. Imao je i službeni dodatak koji je sadržavao zakonske naredbe školske uprave, odnosno naredbe Zemaljske vlade u svezi sa školstvom. Urednik *Školskoga vjesnika* bio je istaknuti pedagog Ljuboje Dlustuš iz Našica, koji je bio i Vladin povjerenik za prosvjetu.

Učiteljsko društvo narodnih osnovnih škola Okruga mostarskog pokrenulo je 1905. časopis pod nazivom *Učiteljska zora*, koji 1910. postaje glasilo Saveza učiteljskih društava Bosne i Hercegovine. List je pokrenuo učitelj i pisac Ante Jukić, koji je dobro poznao školsku praksu i stanje učiteljstva. Taj je časopis zadovoljavao pedagoške i kulturne potrebe učitelja. Prvi profesori Učiteljske škole i gimnazije imali su velikog udjela u radu tih časopisa (Bevanda, 2001, 47-48).

Kako je istaknuto, školstvo je bilo pod posebnim nadzorom države. Nastavni planovi i programi u državnim školama bili su u skladu s onima koji su vrijedili u cijeloj Monarhiji. Školstvo je po svojoj organizaciji i programskim sadržajima uglavnom bilo herbartovsko (Bevanda, 2001, 56-57), što je podrazumijevalo teoriju koja je uključivala osnove za konvencionalnu, formalističku i mehaničku nastavu. To se ogledalo i u nastojanjima vlasti da potpuno kontrolira škole i rad njihovih djelatnika (Protner, 2001, 405).

Učitelji nisu smjeli biti politički aktivni niti su smjeli javno izražavati svoju nacionalnost. Vlast ih je smatrala najbližima narodu, pa je njihov rad bio pod stalnom prisмотрom, kao i druge njihove aktivnosti i ponašanje. Zbog osjetljivosti svoga poziva svaki je učitelj prilikom zapošljavanja ili promicanja u više zvanje morao priložiti Diplomu o građanskom ponašanju. Ona je potvrđivala nacionalnu i političku opredijeljenost

učitelja. Taj je dokument, naravno, izazivao negodovanje kod učitelja. Ni Bosanski sabor nije odobravao takve provjere (Papić, 1972, 77).

Učitelji se tražili da se škola prepusti školskoj upravi u koju bi bili imenovani školski stručnjak, školski nadzornik, odnosno školski referent, a učitelji bi imali veću slobodu kretanja. Ali da je u ovom slučaju situacija za školsku upravu bila veoma nepovoljna vidi se i kroz primjer u kojem “jedan školski upravitelj na pr. ne može u nas bez dozvole svog političkog šefa ni šibice, ni metle iz školskog paušala da nabavi; da školskog podvornika i plaća i namješta i otpušta svako osim učitelja – što podvornik i predobro znade, a da ne bi upravio prema tome svoje vladanje; da školski upravitelj ne može ni sebi ni dodijeljenom osoblju da udijeli ni u najnužnijim slučajevima ni minute dopusta itd. itd.” (Prelodin, 1912a, 171). Naime Zakonom iz 1913., a nakon rasprave u Bosanskom saboru, regulirano je pitanje izdržavanja narodnih osnovnih škola. Gradske ili seoske općine izdržavale su, ovisno o situaciji, jednu ili više gradskih ili seoskih škola i činile jednu školsku općinu, koju je zastupao školski odbor postavljen po Zakonu o obveznoj nastavi. Školski su odbor činili prirodni i birani članovi. U prirodne su spadali starješina škole, vjeroučitelj i školski liječnik, a u birane načelnik gradske općine, seoski starješina i nekoliko odbornika, odnosno “tri ili četiri pismena lica”, kako stoji u Zakonu. Pri biranju tih članova trebalo je uzeti u obzir sve vjere stanovnika školskoga područja. Bilo je točno utvrđeno koliko općina smije trošiti na gradnju i održavanje škole iz svojih ukupnih prihoda (Bogićević, 1965, 157).

Unatoč zalaganju i trudu za opće dobro društvene zajednice, učitelj nije uživao ugled i status koji je prema svim obvezama i dužnostima zaslužio. Njegov pravni i socijalni položaj nije bio na visokoj razini niti ga je država priznavala. Sve obveze i dužnosti koje su učitelja činile univerzalnom osobom u velikoj su mjeri obezvrijedile njegov socijalni i službeni položaj i stvorile neprirodne okolnosti u kojima je učitelj bio zapostavljen, a pritom je stavljao zajednicu ispred svojih potreba. Tu su još bile i različite vrste provjeravanja učitelja i njegova rada od strane države, odnosno politička umiješanost u školski i učiteljski rad. Naime svaka gradska i seoska oblast imala je stručnoga referenta (nadzornika) koji je nadgledao rad učitelja i škole. Iako Papić i Bogićević tvrde da su na položaje okružnih nadzornika postavljane osobe iz školstva, učitelji, autori članaka, tvrde suprotno (Papić, 1972, 66-67; Bogićević, 1965, 167-168). Dlustuš se također pozitivno izjašnjava o toj tematici u *Školskom vjesniku* 1909., ističući: “U okružnim školskim nadzornicima, koji su zavedeni 1892. godine, steklo je narodno učiteljstvo osnovnih škola vogje iz svoga kola, za školu i za njegove interese zauzete starije drugove” (Dlustuš, 1909, 5). No učitelj u Ravnom Artur Prelodin u nekoliko navrata piše u *Učiteljskoj zori* da su na te položaje postavljane osobe odane državi čiji je zadatak bio izvještajima informirati vlast o svakodnevnim aktivnostima učitelja i njihovu radu, provjeravati njihovu odanost državi i način na koji poučavaju učenike u nacionalnim i domoljubnim područjima. Referenti su bili osobe koje svojim položajem, kompetencijama, društvenim i službenim nadzorima nisu pripadale stručnom području odgojno-obrazovne djelatnosti, kao što je to bio slučaj s referentima u ostalim granama uprave i ostalim institucijama. Zbog toga se moglo pretpostaviti da će biti hladni, neobjektivni, tendenciozni i pristrani u svojim izvještajima o školi i

učiteljima (Prelodin, 1912a, 166). Ne samo da su nadzornici provjeravali rad učitelja nego su učitelji morali prilagođavati svoj rad zahtjevima i željama nadzornika. Učitelj koji je bio svjestan školskoga rada i obavljao ga bolje od svoga nadzornika morao je doživljavati ponižavanja, u većini slučajeva, od osoba koje nisu bile kvalificirane za školsku službu. Stoga su učitelji često nailazili na prigovaranja, primjerice zbog načina na koji su ispitivali djecu. Učitelj je imao svoj način ispitivanja, a nadzornik svoj. To je često dovodilo do zbunjivanja i same djece. Ako dijete nije odgovorilo onako kako je nadzornik želio čuti, učitelj je odmah bio kriv i smatralo se da je nesposoban za rad. S druge pak strane, kada je učitelj pokušao udovoljiti želji nadzornika i uskladiti svoj rad prema njegovim zahtjevima, stvarale su se nove neprilike. Naime nadzornik je smatrao da je učitelj radio protiv svoje individualnosti te da je pokušavao organizirati svoj rad prema volji drugih. To je navodilo na zaključak da učitelj ne posjeduje potrebno znanje za samostalno obavljanje dužnosti. “Time, što mu vječno prigovaraju, što ga uvijek ‘uče’ i što mora ponovno pred njima ‘polagati’ ispite, postaje učitelj nervozan, a naposljetku apatičan” (N. N., 1913, 41).

Da bi dobili poziciju školskoga nadzornika, učitelji su bili obvezni, uz niz kvalifikacija kao što su dugogodišnja školska praksa i određene predispozicije koje je zahtijevao učiteljski posao, položiti ispit za nadzornika osnovne škole. U tom je zahtjevu došao do izražaja sav apsurd političke vlasti, koja je zahtijevala da učitelj, koji je uz dugogodišnje iskustvo i rad u školi bio najkvalificiranija osoba za obnašanje dužnosti školskoga nadzornika, polaže ispit za taj položaj, a s druge su se strane za školske nadzornike postavljale osobe koje nisu imale nikakve predispozicije za obavljanje posla na odgojno-obrazovnom području. Upravo je ta selekcija s jedne te isključivanje učitelja osnovnih škola iz svakog važnijeg posla s druge strane ponižavala i ugnjetavala učitelja i njegov društveni i pravni položaj, ističe Artur Prelodin u *Učiteljskoj zori* 1912. godine (Prelodin, 1912a, 166).

## **8. Međusobni odnos učitelja i drugih državnih činovnika**

Kako su učitelji stalno bili u nepovoljnom položaju u odnosu na činovnike, težili su izjednačivanju u svim pravnim dužnostima sa zemaljskim činovništvom. Iako je učiteljstvo bilo jednoglasno u svojim zahtjevima za ravnopravnost, postojale su bitne razlike između učiteljstva i činovništva. Prije svega, državnim je činovnikom mogla postati osoba koja je specijalnom odredbom državne vlasti bila postavljena obavljati stanovite usluge za postizanje državne zadaće i na taj je način stupala u trajni službeni odnos s državom. Učiteljstvo narodnih osnovnih škola u ovim zemljama nije prošlo sve one faze kroz koje je silom nepovoljnih okolnosti moralo proći učiteljstvo u drugim državama, prije negoli su državne vlasti preuzele u svoje ruke upravu i nadzor nad javnom prosvjetom. Ono dakle nije moglo ni u tom pogledu biti uspoređeno s učiteljstvom ostalih zemalja, jer ni učiteljstvo ostalih pokrajina Monarhije nije bilo u svemu ravnopravno s državnim činovništvom, pa tako nije moglo biti ravnopravno ni učiteljstvo Bosne i Hercegovine (N. N., 1914, 97).

Neposredno nakon dolaska nove vlasti državna je uprava preuzela uređenje školstva i ostalih oblasti državnoga ustrojstva. Kako je državna vlast preuzela na sebe uređenje školstva, koje je bilo zapušteno i neorganizirano, tako je preuzela i dužnost da na ta mjesta postavlja i ljude koji će obavljati stanovite usluge za postignuće državne zadaće, i to po specijalnoj odredbi državne vlasti. “Prema tome, sama je vlast još na početku okupacije priznala pravo učiteljstvu narodnih osnovnih škola da obavljaju posao zemaljskih činovnika i time im priznala karakter i pravo državnih organa” (N. N., 1914, 98).

Stoga su se učitelji pozivali na to pravo da poboljšaju svoj položaj. No njihovi naponi nisu urodili plodom, najprije zato što inteligencija, koja je u ono vrijeme bila sastavljena isključivo od činovnika, nije prihvaćala učitelja kao ravnopravnog, nego samo kao trpljenog člana. Uzrok tomu u prvom je redu bio žalostan materijalni položaj učiteljstva te su zbog toga učitelji u birokratskom društvu često nailazili na sažalijevanje. U svakodnevnom su se životu sretali s upraviteljima, birokratima, školskim referentima i drugim činovnicima koji su sebi pripisivali veći autoritet i prava u odnosu na učitelje (Prelodin, 1912b, 95).

Omalovažavanja učitelja i njihova položaja u društvu nije bilo samo od strane činovnika, nego i lugara, željezničara i ostalih službenika. Tako Prelodin iznosi primjer iz svog života, u kojem opisuje nepravdu koju mu je nanio lugar. Naime u namjeri da ogradi svoj pčelinjak, nakon što su ga nekoliko puta razorile nepoznate osobe, sam je postao žrtva lugareva nasilnog napada. Kako bi nepravda bila potpuna, pravo u sporu naposljetku je dobio lugar. Donosi i primjer željezničkoga stražara koji je zapriječio prolaz u školski vrt preko “željezničkog zemljišta”, a drugoga puta nije bilo. Primjeri stražara koji su učitelju onečišćivali pitku vodu ili lugara koji je učitelju uskraćivao pravo na lovačku kartu zbog toga što mu se učitelj zamjerio svjedoče o učestalom ugnjetavanju i nepoštovanju učitelja. Njegov nepovoljni položaj ogledao se i u tome što su njegove brojne žalbe i primjedbe na takvo ponašanje jednostavno bile zanemarene ili je učitelj bio onaj tko je na kraju nepravедno optužen (Prelodin, 1912a, 96).

Učitelji su se bunili protiv takva odnosa vlasti prema njima. Osnovali su udrugu učitelja pod nazivom Učiteljska zora i istoimeni časopis, u kojem su pisali o svom položaju u društvu. Također su javno prosvjedovali, pišući 1905. peticiju Ministarstvu financija, tražeći da budu tretirani kao i drugi državni službenici. Kakvo je bilo materijalno stanje učitelja narodnih osnovnih škola može se naslutiti i iz riječi školskoga savjetnika pri Zemaljskoj vladi Ljuboja Dlustuša, koji je u pismu 1905., privatno upućenom tajniku Ministarstva financija Lajos Thallóczyju, jasno istaknuo: “Nastavni personal nalazi se, općenito uzevši, u vrlo potištenom raspoloženju koje djeluje obeshrabrujući, poimenično u gradovima gdje su mnogi vrijedni i zaslužni ljudi sa svojim porodicama predani na milost i nemilost najvećoj bijedi. Zaista je čudo da uprkos tome mogu da istraju u vršenju svoje dužnosti. Naravno, to nije slučaj kod svih, a ima i slučajeva gdje pojedinci konačno podlegnu, padnu u očajanje i pokatkada se predaju pijanstvu” (Bogićević, 1965, 164-165).

Nakon takvih pisama i peticija Vlada je reagirala postupnim povećanjem plaća učiteljima 1906. i 1908. godine. Naredbom iz 1908. Zemaljska je vlada izjednačila učitelje

s državnim službenicima najnižih, XI. i XII. platnih razreda. Međutim plaća učitelja opet je na kraju službovanja bila 1570 kruna manja od plaće državnih službenika, što je značilo 140 kruna mjesečno. Posljednje reguliranje učiteljskih plaća u narodnim osnovnim školama provedeno je Zakonom o pravnim odnošajima učiteljstva narodnih škola u Bosni i Hercegovini od 16. ožujka 1913. godine (Bogičević, 1965, 165).

Položaj učitelja bio je i česta tema rasprava u Bosanskom saboru. Naime učitelji su slali peticije i dopise Saboru, žaleći se na svoj težak i nepravedan položaj. Tako su i 1910. poslali peticiju Saboru, moleći njegovu zaštitu i potporu. Sabor je podržao peticiju, analizirajući i uspoređujući status učiteljskoga kadra sa statusom državnih službenika. Zahvaljujući toj akciji dvije je godine poslije, kako Papić ističe, “Zakonom popravljeno nabolje nagrađivanje učitelja”, a time i njihov materijalni položaj (Papić, 1972, 76).

Razmatrajući položaj i ugled učitelja, Zemaljska je vlada 1885. izdala naredbu kojom se davalo na znanje političkim vlastima da učitelje “što više sebi pritegnu i da u tome uznastoje, kako će se ovi među činovništvom ugodno osjećati i rado u njegovo društvo dolaziti” (Papić, 1972, 76).

Dvadeset godina poslije Vlada je opet izdala sličnu naredbu, obvezujući političke vlasti da učiteljima posvećuju dostojnu pažnju te da ih pozivaju na razne svečanosti. U tom je dokumentu, konačno, i obrazloženo zašto se učitelji ne tretiraju kao državni službenici. “Uzrok, što učitelji narodnih osnovnih škola nijesu svrstani u kategoriju zemaljskih činovnika, ne leži u tome, što bi se manja cijena davala njihovom pozivu ili društvenom njihovom položaju, nego jedino i samo u tome, što se narodne osnovne škole pri kojima oni službuju ne broje u one kategorije državnih zavoda, gdje nastavnici imaju karakter zemaljskih činovnika” (Papić, 1972, 76).

Iako su učitelji bili jako društveno aktivni, relativno su kasno osnovali svoju stalešku organizaciju preko koje su se borili za svoja prava. Prva takva organizacija bila je Zaklada za učiteljsku sirotinju, osnovana 1901., koju je učiteljstvo širom Bosne i Hercegovine jako dobro prihvatilo. Iste je godine sazvana i skupština za osnivanje Učiteljskoga društva narodnih osnovnih škola okružja mostarskog. Da bi društvo bilo i pravno prepoznato, Vlada je trebala potvrditi njegova pravila, no ona je to odbijala, objasnivši da se može osnovati samo društvo mostarskih učitelja, a nikako društvo šire regije. Spor između Vlade i društva trajao je tri godine, sve dok Vlada nije promijenila svoje stajalište, te su se počela osnivati društva učitelja u mnogim mjestima, a poslije je osnovan i Savez učiteljskih društava Bosne i Hercegovine (Papić, 1972, 76).

## 9. Položaj učiteljica u školi i društvu

Da je položaj učiteljica bio više nego nepovoljan jasan je pokazatelj i Zakonska odredba o pravnim odnosima učiteljstva narodnih osnovnih škola u Bosni i Hercegovini.<sup>13</sup> Donesena je 1906. i njome se jasno naglasilo da su učiteljice mogle raditi u

---

<sup>13</sup> Zakonska osnova o pravnim odnošajima učiteljstva narodnih osnovnih škola u Bosni i Hercegovini, 1912, 201.

prosvjetiti samo ako su bile neudane ili udovice, odnosno ako su bile udane za učitelja (čl. 2.). Učiteljice su dakle ograničavane i sputavane u pogledu izbora supružnika, odnosno bilo im je dopušteno zasnovati brak samo s osobama koje su radile kao učitelji. Ako to kojim slučajem učiteljica ne bi poštovala i ako bi se udala, primjera radi, za trgovca, automatski bi se smatralo da se odriče svoje učiteljske službe i više nije imala pravo raditi kao učiteljica (čl. 28.). Nepravda prema učiteljicama ogledala se i u tome da im se plaća smanjivala za čak 50% ako bi se udale, pa bilo i za učitelja, odnosno ako bi nakon udaje živjele i radile u istom mjestu zajedno s mužem (čl. 22.). Nije bio rijedak slučaj da je vlast namještala i preseljavala učiteljske bračne parove u mala i zao-stala seoska mjesta, u kojima su uvjeti života i rada učitelja i njihove djeca bili dodatno otežani. Prilikom njihova preseljenja naknadu za putne troškove i dnevnice dobivao bi samo bračni drug koji je bio premještan iz službenih razloga (čl. 27.).<sup>14</sup>

Takve su odredbe očito podrazumijevale da će učiteljice najbolje raditi i obavljati svoje dužnosti ako nisu udane. Ako su udane, zapostavit će djecu u školi i brinuti se samo o svojoj djeci. Reagiranja učiteljica bila su očekivana. One su smatrale da je pravo na udaju njihovo osnovno pravo i da je svaki zakon koji zastupa suprotno nepravedan, čak i štetan. Njihova objašnjenja polazila su od činjenice da je s udanom učiteljicom škola samo dobivala, jer je neudana učiteljica mogla biti dobra nastavnica, postizati sjajne uspjehe i zavoletjeti svoje učenike, ali ta ljubav prema djeci nikada nije mogla biti jaka koliko je bila jaka ljubav koju je osjećala učiteljica koja je i sama bila majka. “Učiteljica majka razumije dušu djetinju. Ona živi njegovim životom. Iz oka mu čita kad je krivo, kad nedužno, – kad je umorno, bolno, objesno. Kad je nečedno, ne lomi štapa nad glavom njegovom, već ispituje prilike, društvo, roditelje. Ne ocjenjuje krasopisa samo u teci, već študira ruku, nije li možda zadrhtala od studeni, bola ili gladne utrobe” (N. N., 1907, 271).

Više se desetljeća u svijetu postavljalo pitanje o problemima ženskoga odgoja, ali i o položaju žene u društvenom životu. To je pitanje sa sobom nosilo i dvije različite struje: jedna je išla za tim da se ženama dopusti potpuna integracija u društvo, pa čak i u onim oblastima koje su do tada bile isključivo pravo muškaraca, a druga je struja bila potpuna suprotnost – ženama je oduzimala svako pravo i poricala njihovu sposobnost da obavljaju poslove koji su pripadali isključivo muškome spolu (Ilijić, 1913, 57).

Ako se smatralo da žena nije sposobna za važne poslove muškoga svijeta, kako joj se mogla povjeriti tolika odgovornost da ona, kao netko u čiju se inteligenciju i sposobnost često sumnjalo, odgaja buduće generacije? Zbog toga Stjepko Ilijić pita: “Zar žena, koja je sposobna odgajati svoje potomke, ne može biti u svemu ravnopravna s muškarcima, te s njima aktivno sudjelovati u suvremenom društvu? (...) Upravo ženina osjetljivost na probleme, sposobnost za odgajanje djece, te ljubav prema njima, kao i njezino instinktivno djelovanje, pružaju joj mogućnost da postiže velike uspjehe u nekim oblastima ljudske djelatnosti, kao što su između ostalog i odgojno-obrazovni rad. Razlika u svjetonazorima između muškarca i žene je upravo ona moć, koja ženi

---

<sup>14</sup> Zakonska osnova o pravnim odnošajima učiteljstva narodnih osnovnih škola u Bosni i Hercegovini, 1912, 205.

omogućuje da nađe svoje mjesto u socijalnom okruženju i da bude aktivni sudionik svoga društva” (Ilić, 1913, 39).

U pokušaju da se ispuni želja Vlade da je najbolja učiteljica ona koja je neudana išlo se dotle da su se stvarale neke pretpostavke ili tvrdnje o tome da je trudna učiteljica mogla zbuniti i nepovoljno utjecati na školsku djecu. Ta je pretpostavka bila i više nego suvišna, jer nisu samo učiteljice one koje rađaju djecu. “Zar nije bilo sasvim besmisleno prodirati u ono što je najprirodnije i najljepše na ovom svijetu, a to je žena koja nosi novi život” (N. N., 1907, 273).

Obvezu učiteljica da se udaju samo za učitelje jedna od njih komentirala je na sljedeći način: “Nadalje za što da se udaja ograniči na same učitelje? (...) Da bi suprug učitelj mogao i morao ženu učiteljicu najbolje razumjeti i potpomagati, tome ne treba komentara. Gospoda kolege vrlo se bore, da bi se nama dopustila udaja tako, da ostanemo vazda za njih rezervirane. Čim dignu mali prst, poskočiće nas odmah 15 i prihvatiti se poput rakova. Ali baš ti naši kolege, kojih mnogi sada lome koplja za tobože ‘našu’ probit, zaboravljaju za kratko vrijeme, da je takim brakom doista pala kaplja meda, a i ne u naš život, – kako misli g. kolega – već u njihovu kesu, jer plaća učiteljice svakako reprezentira lijep imetak. Mnogi zaboravi i to, da smo ‘naučile dobro živjeti’” (N. N., 1913, 271).

Jedan je učitelj u svom razmišljanju išao tako daleko da je smatrao da je sklapanje braka između učitelja i učiteljice dobro i zato što ih je vlast mogla namjestiti u ona mjesta gdje ne bi mogao živjeti neoženjen učitelj ili neudana učiteljica. Pod “onim mjestima” podrazumijevalo se selo, gdje u većini slučajeva i prema tvrdnjama učiteljica “nije bilo ni vode, ni mlijeka, ni mesa, ni dućana, ni crkve, ni liječnika, niti najprimitivnije posluge” (N. N., 1907, 272). Kada bi učiteljici bilo dopušteno da se uda za trgovca (koji su imali dobar prihod), imala bi veća primanja i mogla bi si priuštiti kućnu pomoćnicu za poslove koje nije stizala obaviti, ili bi pak mogla čitav život provesti u istom mjestu bez obveze premještanja po selima, kao što je bio slučaj s učiteljima i njihovim suprugama učiteljicama (N. N., 1907, 273).

Učiteljice su nadalje iznosile svoje mišljenje o tome kako je bio težak život na selu, osobito za učiteljske bračne parove i njihovu djecu, te da je bilo jednostavnije i prikladnije da se na ta mjesta namještaju neoženjeni učitelji i učiteljice, čije su potrebe i zahtjevi bili manji od onih koji imaju obitelj. S druge strane, učitelji koji su živjeli i radili u gradu žalili su se na skupoću i gradski život, a kad bi im netko predložio da se zamijene za selo, svi bi odbijali. Učitelji oženjeni učiteljicom imali su bolja primanja i zbog toga im život u gradu ne bi bio problem, ali oni su obično od Vlade dobivali radna mjesta na selima i dodatno im se otežavao život. Njihove težnje da rade u gradovima bile su veće i zato što bi učiteljicama život bio lakši, jer su one uz svoj posao u školi, kojem su posvećivale dosta vremena, imale i obvezu voditi kućanstvo za svoju obitelj. Seoski uvjeti života dodatno su im to otežavali, jer je vrijeme koje je učiteljica provela u školi dovodilo do zapostavljanja obiteljskoga života zato što učiteljicama na selu nije bilo dopušteno da provedu manje vremena u školi da bi stigle obaviti prekomjerne kućne poslove (N. N., 1907, 272).

Jedino dobro koje su učiteljice mogle dobiti tim zakonom bilo je to što će one koje su bile spremne odreći se svoje službe, udajom za nekog drugog osim učitelja, bolje razmotriti i promisliti za koga se udaju, komentira jedna anonimna učiteljica. Jer, slučaj s učiteljicama koje su se udale za učitelje u mnogim je situacijama pokazao da su bile veoma nepažljive prilikom biranja bračnoga partnera iz reda učitelja i često su doživljavale razočaranje. Brak im je postao dodatno opterećenje u životu, jer su sada bile dužne brinuti se za muža, kuću i djecu. A kako običaji ondašnjega vremena pokazuju, muževi nisu bili skloni pomagati u kućnim poslovima, nego je to sve bila ženina obveza i zaduženje (N. N., 1907, 273).

Spomenute zakonske odredbe naišle su na protivljenje ne samo neudanih nego i udanih učiteljica, koje su godinama obavljale svoju službu i koje je također zatekla nova regulativa. Prije donošenja tih odluka, udane učiteljice, koje su radile u prosvjeti pet, 10 ili 15 godina, primale su istu plaću kao učitelji i neudane učiteljice. Donošenjem novoga zakona njihova su primanja bila značajno smanjena, a učiteljicama koje su stanovale zajedno s muževima ukinuta je i stanarina. Neke učiteljice koje su se prije donošenja tih odredbi udale za muževe drugoga staleža još su obavljale svoju službu i radile u školama, a od neudanih se očekivalo postupanje po novim pravilima ili zabrana rada u službi do kraja života. Nepravda se ogledala i u tome što su učiteljice udane za učitelje bile dužne, kao i njihovi muževi, jedno drugo besplatno mijenjati u školi, a učiteljicama udanim za muža iz nekog drugog staleža to je bilo oprošteno. Smanjenje plaće udanim učiteljicama prouzrokovalo je brojne teškoće i u njihovu obiteljskom životu. Naime učiteljice koje su imale mnogobrojnu obitelj i živjele su na selu mnogo su teže podnosile razliku u primanjima jer im je ona otežavala bolje školovanje vlastite djece u nekim gradskim sredinama. Za razliku od njih, učitelji koji su živjeli i radili u gradu imali su veća primanja i mogućnost da svoju djecu školuju kod kuće (Janjić, 1910, 103).

## 10. Zaključak

Četrdesetogodišnje razdoblje u kojem je Austro-Ugarska vladala Bosnom i Hercegovinom bilo je jako kratko u usporedbi s više od 400 godina vladavine Osmanskoga Carstva. Stoga je važno uložiti velik napor da bi se razumjelo koliko je to kratko razdoblje doprinijelo razvoju obrazovanja i školstva u Bosni i Hercegovini.

Usprkos protivljenju i neprihvatanju vladavine Austro-Ugarske u prvim godinama njezina dolaska, u narodu je to vrijeme ostalo poznato kao vladavina nade i boljega života, izgradnje zemlje, poboljšanja položaja seljaka, obrazovanja za sve.

Tijekom tog razdoblja otvorene su mnoge škole. Učitelji su dobili priliku otkriti svoje talente i unaprijediti svoj poziv. Vlast je bila protiv bilo kakvih nacionalnih upletanja i javnih iskazivanja i to je, vjerojatno, jedan od razloga stalnog nadzora učitelja, jer su oni bili u najbliskijem kontaktu s narodom. Oni su bili sluge i protivnici u isto vrijeme. Ako su htjeli raditi kao učitelji, morali su dati zakletvu kralju i očitovati svoju lojalnost i spremnost poštovanja režima.

Zakonske regulative i stalne izmjene nisu bile uvijek lijepo dočekanе od strane učitelja. Zakonom se nije mogao suzbiti javni rad učitelja i oni su tražili svoja prava. Činili su to kroz svoje udruge i glasila. Borili su se za poštovanje svog poziva i položaj kakav su imali državni činovnici. No to im se uglavnom spočitavalo i njihove zamolbe nisu imale pozitivnog odjeka.

Kako god, razdoblje austro-ugarske vladavine Bosnom i Hercegovinom označilo je važnu prekretnicu za tu zemlju, posebice u obrazovnoj politici. U to su doba osnovane prve državne škole, obrazovani su domaći učiteljski kadrovi, sagrađene školske zgrade koje i danas svjedoče o svojoj bogatoj prošlosti i služe istoj svrsi.

U usporedbi s prijašnjim, osmanskim režimom, ne možemo se složiti s nekim historiografima da je Austro-Ugarska mogla napraviti i više. Važno je istaknuti ono što je već dugo primjetno u Bosni i Hercegovini, što komentira i Malkolm: “Suvremeni jugoslavenski historičari su iskazivali prezir prema nastojanjima austrougarskih vlasti na području školstva ističući da je samo manji broj djece pohađao školu. Ali ne može se o vlastima koje su podigle 200 osnovnih škola, tri srednje škole, tehničku školu i učiteljsku školu reći da se nisu brinule za školstvo. Nije bilo baš vjerojatno da će seljaci koji neće da prihvate željezne plugove navaliti da šalju djecu u škole kako bi stekla obrazovanje koje oni sami nemaju” (Malkolm, 2011, 264).

#### LITERATURA

1. Bevanda, M. (2001). *Pedagoška misao u BiH, 1918-1941*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
2. Bogićević, V. (1965). *Istorija razvitka osnovnih škola u BiH*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika BiH.
3. Čurić, H. (1983). *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*. Sarajevo: Veselin Masleša.
4. Dlustuš, Lj. (1894). Školske prilike u Bosni i Hercegovini od okupacije do danas. *Školski vjesnik*, (2-3), str. 100-106.
5. Dlustuš, Lj. (1909). Promjene u organizaciji školstva u Bosni i Hercegovini. *Školski vjesnik*, (4-5), str. 1-16.
6. *Dvadeset i četvrti godišnji izvještaj Učiteljske škole Sarajevo* (1911). Sarajevo: Zemaljska štamparija.
7. Ilijić, S. (1913). Problem ženskoga uzgoja. *Učiteljska zora*, (2), str. 36-41.
8. Ivanović, E. (1902). Povjerenje i učitelj. *Školski vjesnik*, (6 i 7), str. 381-385.
9. *Izvještaj o upravi u Bosni i Hercegovini* (1906). Zagreb: C. i Kr. zajedničko ministarstvo financija.
10. *Izvještaj Ženske preparandije u Sarajevu za školsku 1911/12. godinu* (1912). Sarajevo.
11. Janjić, D. (1910). Naši pravedni zahtjevi. *Učiteljska zora*, (4), str. 103-105.
12. Jovanović, A. (1904). Prvi jubilej bosanskog školstva. *Školski vjesnik*, (6), str. 319-321.
13. Malkolm, N. (2011). *Kratka povijest Bosne*. Sarajevo: Buybook.
14. N. N. (1907). Dvije, tri za udaju učiteljica. *Školski vjesnik*, (4), str. 270-274.
15. N. N. (1913). Starješine i podregjeni. *Učiteljska zora*, (2), str. 41-43.
16. N. N. (1914). Učiteljstvo i činovništvo. *Učiteljska zora*, (4), str. 97-99.
17. *Osamnaesti godišnji izvještaj Učiteljske škole Sarajevo* (1910). Sarajevo: Zemaljska štamparija.

18. Papić, M. (1972). *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme Austrougarske okupacije (1878-1918)*. Sarajevo: Veselin Masleša.
19. Pejanović, Đ. (1953). *Srednje i stručne škole u BiH*. Sarajevo: Svjetlost.
20. *Peti godišnji izvještaj Učiteljske škole Sarajevo* (1889). Sarajevo: Zemaljska štamparija.
21. Prelodin, A. (1912a). Pravni položaj škole i učitelja. *Učiteljska zora*, (4), str. 166-172.
22. Prelodin, A. (1912b). Pravni položaj škole i učitelja. *Učiteljska zora*, (7 i 8), str. 93-97.
23. Protner, E. (2001). *Herbartistična pedagogika na Slovenskom (1869-1914)*. Maribor: Slavističko društvo Maribor.
24. *Prvi godišnji izvještaj Učiteljske škole Sarajevo* (1889). Sarajevo: Zemaljska štamparija.
25. *Školski glasnik* (1912), 3, Sarajevo: Zemaljska štamparija.
26. Šušnjara, S. (2011). Školovanje ženske djece u Bosni i Hercegovini u vrijeme Osmanske okupacije 1463-1878. *Školski vjesnik*, (4), str. 527-542.
27. Vukašinović, S. (1900). Narodni učitelj u školi i u narodu. *Školski vjesnik*, (6), str. 646-648.
28. Zakonska osnova o pravnim odnošajima učiteljstva narodnih osnovnih škola u Bosni i Hercegovini (1912). *Učiteljska zora*, (7 i 8), str. 201-208.

Snježana Šušnjara, Sarajevo

## TEACHING PROFESSION DURING THE AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE

### Summary

Being a teacher in Bosnia and Herzegovina during the Austro-Hungarian Empire was not easy. Teachers were expected to be experts in many fields, so that they had many additional duties and obligations which had no influence on their income. In order to improve their position and preserve the reputation of their profession, teachers demanded that they be put on an equal footing with civil servants in every respect. However, the authorities kept on rejecting their demands. Teachers were poorly paid and could not choose where they will be sent to teach. Often, they ended up in remote villages where they had to help local farmers, advise them on agriculture and try to improve their work and make it easier. The position of female teachers was even worse as legal provisions regulated their marital status. They could marry teachers only in case of which their salary would be reduced. This referred to female teachers in the whole Monarchy. In spite of everything, teachers managed to contribute to the local community with their social and cultural activities, by teaching children and helping the local population. They founded their own associations to fight more easily and more visible for their rights. They also published magazines where they published their own articles and inform the public about their position, seeking better working conditions.

**Key words:** status of teachers, education of teachers,  
Austria-Hungary, Bosnia and Herzegovina